

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839

Ενότητα 7: Κοινωνική τάξη και σουλτανική νομιμοποίηση

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Αντιλήψεις για τη σουλτανική εξουσία	5
3.1 Σχέση με τους υπηκόους	5
3.2 Σχέση με τους αξιωματούχους.....	5
4. Νομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας	7
4.1 Δικαιοσύνη και ευνομία.....	7
4.2 Νομιμοποιητικές πρακτικές	7
5. Αρχές της οθωμανικής κοινωνικής τάξης	9
6. Η θέση των μη μουσουλμάνων	10
6.1 «Συμβόλαιο προστασίας»	10
6.2 Διακρίσεις και περιορισμοί.....	10
6.3 Σουλτάνοι και Εκκλησία	11
7. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	13

1. Στόχοι ενότητας

- Να γίνουν κατανοητές οι αρχές και οι αντιλήψεις πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε η σουλτανική εξουσία.
- Να παρουσιαστούν οι κυριότεροι τρόποι νομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας.
- Να γίνουν κατανοητές οι αρχές βάσει των οποίων οργανωνόταν η οθωμανική κοινωνική τάξη.
- Να παρουσιαστεί το θεσμικό πλαίσιο που καθόριζε τη θέση των μη μουσουλμάνων υπηκόων.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Αντιλήψεις για τη σουλτανική εξουσία: Αντιλήψεις για τον ρόλο του σουλτάνου και αρχές που καθόριζαν τη σχέση του με τους υπηκόους και τους κρατικούς αξιωματούχους.
- Νομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας: Νομιμοποιητικοί λόγοι και πρακτικές.
- Αρχές της οθωμανικής κοινωνικής τάξης: Θεμελιώδεις διακρίσεις και αρχές που καθόριζαν τη θέση των υπηκόων, ατομική και συλλογική.
- Η θέση των μη μουσουλμάνων: Θεσμικό πλαίσιο που καθόριζε τη θέση των μη μουσουλμάνων υπηκόων και των εκκλησιαστικών θεσμών.

3. Αντιλήψεις για τη σουλτανική εξουσία

Θεμέλιο της οθωμανικής πολιτειακής τάξης υπήρξε η αρχή ότι η διακυβέρνηση αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του σουλτάνου, ασκείται μέσω αξιωματούχων στους οποίους εκείνος μεταβιβάζει την εκτελεστική εξουσία υπό όρους και για περιορισμένο χρονικό διάστημα, ενώ οι υπήκοοι δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα.

Ο σουλτάνος θεωρείται απόλυτος άρχων, «σκιά του Θεού επί της γης». Έργο του είναι:

- η υπεράσπιση της επικράτειας και των υπηκόων,
- η εξασφάλιση της ευνομίας και της δικαιοσύνης.

3.1 Σχέση με τους υπηκόους

Ως προς τη σχέση του ηγεμόνα με τους υπηκόους, η οθωμανική αυτοκρατορική ιδεολογία εκφράζει μια πατερναλιστική αντίληψη. Ο σουλτάνος αποτελεί πατρική φιγούρα (με τις θετικές αλλά και με τις αρνητικές συνδηλώσεις της). Για τις σχέσεις του με τους υπηκόους χρησιμοποιείται η μεταφορά του καλού ποιμένα που φροντίζει για το ποίμνιό του (*ρεαγιά>ραγιάδες=κοπάδι*).

Επειδή η επικράτεια γίνεται νοητή ως προσωπική του περιουσία και οι κάτοικοί της είναι το κοπάδι του, ο σουλτάνος:

- έχει δικαίωμα να απαιτεί από τους υπηκόους φόρους, αγγαρείες και άλλες υπηρεσίες (και στρατιωτικές),
- έχει δικαίωμα να τους μετακινεί από τη μία περιοχή στην άλλη, εφόσον κρίνει ότι αυτό είναι απαραίτητο για την ευημερία του κράτους,
- έχει υποχρέωση να τους υπερασπίζεται από εχθρούς αλλά και από την αρπακτικότητα των κάθε λογής αξιωματούχων.

3.2 Σχέση με τους αξιωματούχους

Ως προς τη σχέση του ηγεμόνα με τους αξιωματούχους του κράτους, οι οθωμανικές πολιτειακές αντιλήψεις εκβάλλουν σε θεσμούς που έχουν στόχο να καταστήσουν τους αξιωματούχους πλήρως εξαρτώμενους από εκείνον. Επειδή λοιπόν η διακυβέρνηση είναι αποκλειστικό προνόμιο του σουλτάνου:

- έχει πλήρη και αποκλειστική ευχέρεια στο διορισμό και στην παύση αξιωματούχων,
- όλα τα διατάγματα της κεντρικής διοίκησης διατυπώνονται ως προσωπικές διαταγές του σουλτάνου,
- μετά το θάνατό του παύει η ισχύς των διορισμών, διαταγμάτων, συνθηκών κλπ. και χρειάζεται ανανέωσή τους από το διάδοχό του,

- έχει δικαίωμα να εκτελέσει ή να εξορίσει αξιωματούχους που έχουν αποτύχει στα καθήκοντά τους ή έχουν καταδικαστεί για διαφθορά, καθώς και να κατασχέσει τις περιουσίες τους. Αντίστροφα, έχει δικαίωμα να τους συγχωρήσει.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η αυτοκρατορική ιδεολογία επικρατεί περί τα μέσα του 15ου αι., επί βασιλείας Μεχμέτ Β΄. Στο πρώιμο οθωμανικό κράτος (εμιράτο) υπήρχαν και άλλες τρεις εξίσου ισχυρές οικογένειες (Μιχάλογλου, Εβρενόσογλου, Τουραχάνογλου), εκτός από τον δυναστικό οίκο των Οθωμανών, ενώ ο σουλτάνος φαίνεται ότι θεωρούνταν «πρώτος μεταξύ ίσων» και όχι απόλυτος άρχων.

Η επικράτηση αυτής της ιδεολογίας δεν συνεπάγεται ότι όλοι οι σουλτάνοι ήταν όντως σε θέση να κυβερνήσουν ως απόλυτοι ηγεμόνες. Στην πράξη, από τις αρχές του 17ου αι. μείζονα ρόλο στη διακυβέρνηση παίζουν οι διάφορες πολιτικές φατρίες που συγκροτούνται γύρω από ισχυρούς αξιωματούχους του παλατιού ή της κυβέρνησης, ενώ οι σουλτάνοι βρίσκονται αναγκασμένοι να ελίσσονται ανάμεσά τους, αναζητώντας υποστήριξη. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτοκρατορική ιδεολογία χειραγωγείται από τις εκάστοτε νικηφόρες φατρίες με στόχο την εξόντωση των πολιτικών τους αντιπάλων (τουλάχιστον οικονομικά, συχνά και φυσικά) στο όνομα του σουλτάνου.

4. Νομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας

4.1 Δικαιοσύνη και ευνομία

Ο κυριότερος τρόπος νομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας, με αποδέκτες τόσο τους μουσουλμάνους όσο και τους μη μουσουλμάνους υπηκόους, ήταν η προβολή του σουλτάνου ως εγγυητή της ευνομίας και της δικαιοσύνης. Η έμφαση στις έννοιες της ευνομίας και της κοινωνικής αρμονίας εκφράζεται ρητορικά στο σχήμα του «κύκλου της δικαιοσύνης»:

Ο κόσμος είναι κήπος που κυβερνάται από το κράτος. Το κράτος είναι εξουσία που στηρίζεται από τον νόμο. Ο νόμος είναι η πολιτική που εφαρμόζει ο ηγεμόνας. Ο ηγεμόνας είναι ποιμένας που βασίζεται στο στρατό. Ο στρατός, τον οποίο καθιστούν δυνατό τα φορολογικά εισοδήματα, είναι βοηθοί του. Τα φορολογικά εισοδήματα επιτρέπουν την επιβίωση και συγκεντρώνονται από τους υπηκόους. Οι υπήκοοι είναι ποιμνιο, του οποίου η ευημερία εξαρτάται από τη δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη διασφαλίζει την ακεραιότητα του κόσμου.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΚΔΟΧΗ: Δεν υπάρχει διακυβέρνηση χωρίς ανθρώπους, ούτε άνθρωποι χωρίς χρήματα, ούτε χρήματα χωρίς ευημερία, ούτε ευημερία χωρίς δικαιοσύνη και ευνομία.

Επειδή ο σουλτάνος είναι εγγυητής της ευνομίας στην επικράτειά του:

- οφείλει να εξασφαλίζει τον διαρκή έλεγχο των αξιωματούχων και την αμερόληπτη απονομή της δικαιοσύνης,
- λαμβάνει υπόψη τα παράπονα που υποβάλλουν οι υπήκοοι προσωπικά στον ίδιο μέσω γραπτών αιτήσεων,
- εκδίδει διατάγματα που διευθετούν νομικά ζητήματα και δίνουν κατευθύνσεις ως προς την εφαρμογή των νόμων.

Εννοείται πως το γεγονός ότι οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ευνομίας έπαιζαν κεντρικό νομιμοποιητικό ρόλο δεν σημαίνει ότι η απονομή δικαιοσύνης ήταν όντως αμερόληπτη και αποτελεσματική ούτε ότι η οθωμανική επικράτεια ήταν όντως ευνομούμενη.

4.2 Νομιμοποιητικές πρακτικές

Πρόκειται για τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται και προβάλλεται μια συγκεκριμένη εικόνα για τους ηγεμόνες, η οποία νομιμοποιεί το δικαίωμά τους στη βασιλική εξουσία και την επικράτεια. Η νομιμοποίηση αυτή είναι απαραίτητη:

- για την προάσπιση των δικαιωμάτων τους έναντι ανταγωνιστικών δυναστικών οίκων ή αντιπάλων ηγεμόνων,
- για τη δικαιολόγηση της εξουσίας και της κρατικής πολιτικής έναντι των υπηκόων, ώστε να εξασφαλιστεί η νομιμοφροσύνη τους.

Οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν διαφορετικούς τρόπους νομιμοποίησης της εξουσίας τους, ανάλογα με την εποχή και τις ανάγκες της δυναστείας:

- μύθους και γενεαλογίες (τον 16ο αι. μάλιστα επινοήθηκε μια λαμπρή γενεαλογία που αρχίζει από τον Αδάμ και την Εύα και περιλαμβάνει μυθικές και ιστορικές μορφές, καθώς και τους προφήτες της μουσουλμανικής παράδοσης),
- βασιλικούς και αυτοκρατορικούς τίτλους της μουσουλμανικής παράδοσης, ιδίως της περσικής (*χουνταβεντιγκιάρ*, *παντισάχ*), αλλά και της ρωμαϊκής-βυζαντινής (*καϊσάρ*<*καίσαρ*)
- σύμβολα και τελετουργίες (ιδίως συνδεδεμένες με την ενθρόνιση),
- ίδρυση ευαγών ιδρυμάτων (*βακουφιών*) από τον σουλτάνο και μέλη της δυναστείας, τα οποία εξυπηρετούσαν φιλανθρωπικούς και κοινωφελείς σκοπούς.

5. Αρχές της οθωμανικής κοινωνικής τάξης

Η οθωμανική κοινωνική τάξη βασιζόταν στο συνδυασμό ανοχής, από τη μια, και διάκρισης/διαχωρισμού, από την άλλη. Δεν υπήρχαν οι έννοιες της ισονομίας και των πολιτικών δικαιωμάτων.

Θεμέλιο της οθωμανικής κοινωνικής τάξης αποτελεί η διάκριση των υπηκόων στη βάση των αξόνων:

- μουσουλμάνοι # μη μουσουλμάνοι,
- φορολογούμενοι (ραγιαά>ραγιαάδες: παραγωγοί) # μη φορολογούμενοι (ασκερί: στρατιωτικοί, διοικητικοί αξιωματούχοι, δικαστικοί και ανώτεροι θρησκευτικοί λειτουργοί).

Θεμελιώδης είναι επίσης η έμφαση στην έννοια των ορίων (ως προς τη δραστηριότητα, τη συμπεριφορά, την ενδυμασία κλπ.) που οφείλουν να διακρίνουν τις κοινωνικές ομάδες, τις θρησκευτικές κοινότητες, τα φύλα.

Οι αντιλήψεις αυτές εκβάλλουν σε καθεστώτα θεσμικής ανισότητας:

- Οι άνδρες είναι ανώτεροι των γυναικών.
- Οι μουσουλμάνοι είναι ανώτεροι των μη μουσουλμάνων.
- Κάθε ομάδα υπηκόων έχει διακριτά δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Η υπέρβαση ή καταπάτηση αυτών των αρχών θεωρείται ότι οδηγεί στην κατάλυση της πολιτικής, κοινωνικής και ηθικής τάξης και την παρακμή του κράτους. Ως εκ τούτου:

- η ευημερία του κράτους βασίζεται στην εύρυθμη λειτουργία των κοινωνικών (και θρησκευτικών) ομάδων που δε φεύγουν έξω από τα όρια της «τάξης» τους,
- ο σουλτάνος οφείλει να παρεμβαίνει και να αποκαθιστά τις κοινωνικές ιεραρχίες σε περίπτωση υποχώρησής τους (π.χ. μέσω ρυθμιστικών διαταγμάτων περί ενδυμασίας).

Ωστόσο, η κοινωνική πραγματικότητα απέιχε αρκετά από τον όποιο ιδεότυπο, καθώς οι οθωμανικές πρακτικές επέτρεπαν αποκλίσεις από τις ανωτέρω θεωρητικές αρχές και σημαντική κάθετη κινητικότητα.

6. Η θέση των μη μουσουλμάνων

Η διάκριση ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους αποτελεί θεμέλιο της οθωμανικής κοινωνικής οργάνωσης κατά την αυτοκρατορική περίοδο.

6.1 «Συμβόλαιο προστασίας»

Κατά τον ισλαμικό νόμο οι μη μουσουλμάνοι (χριστιανοί διαφόρων δογμάτων, εβραίοι) γίνονται δεκτοί ως υπήκοοι του μουσουλμάνου ηγεμόνα στο πλαίσιο ενός «συμβολαίου προστασίας» (αραβικά: *δίμμα*, οθωμανικά: *ζιμμέτ*):

- Ο ηγεμόνας εγγυάται τη ζωή, ελευθερία, περιουσία και θρησκευτική λατρεία των μη μουσουλμάνων υπηκόων (*ζιμμήδων*),
- Οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι απολαμβάνουν του καθεστώτος προστασίας στο βαθμό που:
- αναγνωρίζουν την εξουσία του μουσουλμάνου ηγεμόνα και δεν εξεγείρονται εναντίον του,
- πληρώνουν έναν ιδιαίτερο κεφαλικό φόρο (*τζιζιέ*).

6.2 Διακρίσεις και περιορισμοί

Η πρωτοκαθεδρία των μουσουλμάνων εξασφαλίζεται ουσιαστικά και συμβολικά μέσω:

- της θεσμικής κατωτερότητας των μη μουσουλμάνων,
- σειράς διακρίσεων και περιορισμών που θίγουν τους μη μουσουλμάνους, αλλά και
- της χρήσης απαξιωτικών και υποτιμητικών εκφράσεων για τους μη μουσουλμάνους στον επίσημο λόγο και τα δημόσια έγγραφα.

Κυριότεροι περιορισμοί και επιβαρύνσεις των μη μουσουλμάνων σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο:

- Πληρώνουν υψηλότερους φόρους απ' ό,τι οι μουσουλμάνοι.
- Οι άνδρες πληρώνουν έναν ιδιαίτερο κεφαλικό φόρο (*τζιζιέ*).
- Η μαρτυρία των μουσουλμάνων στο δικαστήριο υπερισχύει εκείνης των μη μουσουλμάνων.
- Απαγορεύεται η ανέγερση νέων εκκλησιών ή συναγωγών και η επισκευή παλαιών χωρίς την άδεια του ηγεμόνα.
- Απαγορεύονται οι κωδωνοκρουσίες και οι λατρευτικές τελετές σε δημόσιο χώρο.
- Απαγορεύεται να φορούν τα ίδια ενδύματα με τους μουσουλμάνους (οι περιορισμοί αφορούν χρώματα, είδη υφασμάτων κλπ.).

- Απαγορεύεται να οπλοφορούν.

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι οι μη μουσουλμάνοι:

- στο βαθμό που υποτάσσονται στο συγκεκριμένο πλαίσιο, να απολαμβάνουν της προστασίας του ηγεμόνα και να μη διώκονται ούτε να υποχρεώνονται σε εξισλαμισμό,
- σε περίπτωση που εξεγερθούν, να διώκονται, να εκτελούνται ή να εξανδραποδίζονται,
- να είναι υπήκοοι «δεύτερης κατηγορίας», με την ευημερία τους να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις διαθέσεις των αρχών και των μουσουλμάνων συμπατριωτών τους.

Οι διακρίσεις και οι περιορισμοί που αναφέρθηκαν δεν τηρούνταν συστηματικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά προβλέπονται στον ισλαμικό νόμο, οπότε μπορούσαν να ενεργοποιηθούν ανά πάσα στιγμή. Για πρώτη φορά φαίνεται ότι γίνεται προσπάθεια συστηματικής εφαρμογής τους επί βασιλείας Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512).

6.3 Σουλτάνοι και Εκκλησία

Οι οθωμανοί σουλτάνοι ακολούθησαν την παράδοση της ανοχής της χριστιανικής θρησκείας και της Εκκλησίας, η οποία είχε εμπεδωθεί από παλιά στις μουσουλμανικές αυτοκρατορίες. Επειδή ο κλήρος και τα μοναστήρια έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στην κοινωνία της εποχής, η στάση αυτή των Οθωμανών, η οποία βρήκε θεσμική έκφραση στην έκδοση διαταγμάτων για την προστασία των εκκλησιαστικών θεσμών (προνομιακοί ορισμοί), βρήκε ανταπόκριση στους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Επιπλέον, υπήρχε τεράστια δυσπιστία προς τους Λατίνους, τόσο εξαιτίας του τραύματος της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (1204) όσο και λόγω της κακής εμπειρίας από τη διακυβέρνηση λατίνων ηγεμόνων σε πρώην βυζαντινά εδάφη. Ακόμα και στην ίδια την περικυκλωμένη από οθωμανικά στρατεύματα Κωνσταντινούπολη του 15ου αι., σημαντικό μέρος της ελίτ έβλεπε την απειλή της οθωμανικής κατάκτησης ως μικρότερο κακό από την αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας του πάπα (η ένωση των εκκλησιών ήταν προϋπόθεση για την προσφορά στρατιωτικής βοήθειας από τη Δύση).

Η ανασύσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τον Μεχμέτ Β΄ λίγο μετά την άλωση και η υπαγωγή του στην οθωμανική εξουσία, η αναγνώριση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και των μοναστικών κοινοτήτων από τους σουλτάνους και η ένταξή τους στο οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο οδήγησε την Εκκλησία σε μια πρωτοφανή θέση: μπορούσε να επιβιώσει μόνο στο βαθμό που αναγνώριζε τη

νομιμότητα του αλλόθρησκου βασιλέως. Η νομιμοποίηση της δράσης και των επιλογών της εκκλησιαστικής ιεραρχίας περνούσε με τη σειρά της μέσα από τη νομιμοποίηση της οθωμανικής εξουσίας.

Σχηματικά, για την υπό σουλτανική εξουσία Εκκλησία η οθωμανική βασιλεία θεωρήθηκε:

- νόμιμη, αλλά και
- δοκιμασία για τους ιεράρχες και το ποίμνιο («αιχμάλωτη Εκκλησία»).

Η Εκκλησία αντιμετώπισε αυτή την πρόκληση προβάλλοντας δύο κύρια ερμηνευτικά σχήματα:

- ότι η κατάλυση της χριστιανικής εξουσίας και η ύπαρξη μουσουλμάνων βασιλέων στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης ήταν θεία τιμωρία επειδή παραμελήθηκε η πίστη, οπότε οι χριστιανοί οφείλουν να την υπομείνουν για να κερδίσουν τη βασιλεία των ουρανών,
- ότι η υπαγωγή των ορθοδόξων στην εξουσία των οθωμανών σουλτάνων ήταν αποτέλεσμα θείας πρόνοιας για τη σωτηρία των πιστών από τη λατινική αίρεση, αφού η προωθούμενη ένωση των εκκλησιών ή/και η υπαγωγή σε καθολικούς ηγεμόνες θα οδηγούσε στη συρρίκνωση της Ορθοδοξίας.

7. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Darling, Linda, *Revenue-raising and legitimacy: tax collection and finance administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Λέιντεν: Brill, 1996.

Goffman, Daniel, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρώιμη νεότερη Ευρώπη: μια νέα προσέγγιση*, μτφρ. Σ. Αγάπιος, Αθήνα: Ενάλιος, 2007.

İnalçık, Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.

Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

Ζαχαριάδου, Ελισάβετ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Αθήνα: ΙΒΕ/ΕΙΕ, 1996.